

PETKOV V. A.

PERSONALITY CONVICTED UNDER RESTRICTION OF FREEDOM AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The main approaches to understanding of the category of «person convicted under the conditions of confinement» are considered in this article.

Keywords: personality of the convict's, psychological manifestations, relapse, re-socialization, psychological, educational and social influence, educational abandonment.

Стаття надійшла до редколегії 26. 04. 2013 року.

УДК: 159. 923. 2

ПИТЛЮК-СМЕРЕЧИНСЬКА О. Д.

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»(м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТАТЕВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглядається проблема психологічних особливостей формування статевої ідентичності підлітків. Зконцентрована увага на описі стадіальності та вікових характеристиках статевої ідентичності. Визначено роль біологічних та соціальних чинників у цьому процесі. Проаналізовано основні завдання та напрями статевого виховання, які необхідно реалізувати батькам, педагогам та психологам у роботі з підлітками. Описано окремі дані експериментального дослідження.

Ключові слова: статева ідентичність, статева культура, статева роль, статеve виховання, маскулінний тип, фемінний тип, андрогінний тип, генетичні програми.

Формування статевої ідентичності – одне з головних завдань розвитку особистості у підлітковому віці, а її зміст залежить від соціальних очікувань соціуму. Важливо враховувати той факт, що становлення статевої ідентичності підлітка відбувається в умовах соціалізації із акцентом на відтворення домінуючої статевої культури, а це, у свою чергу, свідчить про її соціокультурне формування.

Складність вивчення процесу формування статевої ідентичності підлітка в умовах сучасних суспільних перетворень пов'язана з тим, що раніше існували традиційні зразки мужності та жіночності. У сучасних умовах ці зразки багато у чому змінилися і продовжують змінюватися. Підліток, вибудовуючи власну картину світу, свій новий образ «Я», не обмежується пасивним засвоєнням норм і ролей, а прагне самостійно й активно осмислювати і формувати свою статеvu ідентичність.

Підлітки по-різному сприймають соціокультурні параметри категорій «чоловіче» і «жіноче», що обумовлюють розходження у ступені психологічної інтеріоризації чоловічих і жіночих рис. До численних труднощів підліткового періоду, обумовлених кризою фази переходу від дитинства до дорослості, сьогодні додається ще й нечіткість вимог до виконуваних ними статевиx ролей.

Як доведено вченими, статеві відмінності, хоча і спираються на біологічні психофізіологіч-

ні відмінності між статями, все ж таки більшою мірою детерміновані культурою і соціальними нормами суспільства. Цю думку поділяють дослідники, що займаються вивченням питань саморозвитку : Б. Г. Ананьєв, Т. М. Березіна, Р. Бернс, І. С. Кон, О. М. Леонт'єв, Н. А. Логінова, В. Г. Маралов, Н. Є. Харламенкова, Ю. М. Орлов, В. І. Слободчиков, І. І. Чеснокова [1; 2; 3; 5; 8]

У цій статті ми спробуємо здійснити теоретичний та практичний аналіз психологічних особливостей статевої ідентифікації, зокрема дослідити ключові особистісні характеристики, які впливають на процес статевої ідентифікації у підлітковому віці. Виходячи з вище описаного, об'єктом нашого наукового інтересу є статева ідентифікація підлітків як складова особистісного становлення.

Розгляд окресленої проблематики ми розпочнемо з визначення основних необхідних для аналізу понять. Так, психологічна стаття визначається науковцями як сукупність певної статевої ідентичності, тобто відчуття й усвідомлення своєї статевої належності та пов'язаної з нею психосексуальної орієнтації (наприклад, потяг до протилежної статі), і соціосексуальні орієнтації, тобто системи статевиx ролей, у світлі якої індивід розрізняє критерії «мужності» і «жіночності», оцінює себе за цими критеріями, претендує на відповідну діяльність і соціальний статус [2; 4]. Статева ідентифікація, як одне з

ключових понять визначається як процес ототожнення себе з представниками певної статі, що виявляється у єдності поведінки і самосвідомості індивіда, що відносить себе до певної статі й орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі. Окрім статевої ідентифікації у формуванні особистості важливим є протилежний процес – статева диференціація, що означає відокремлення себе від представників протилежної статі, що виявляється у сукупності генетичних, морфологічних і фізіологічних ознак, на підставі котрих розрізняють чоловічу і жіночу статі. Процес статевого становлення особистості відбувається за рахунок соціалізації статевої поведінки, сутність якої – виховання морально-естетичних поглядів, які регулюють ставлення людини однієї статі до іншої, грамотність дитини з питань статевої гігієни, культури інтимного спілкування і подружнього життя. Вимоги дорослих до дитини, оцінки її дій завжди опосередковані її статевою належністю.

Важливо зазначити, що стать індивіда є передумовою становлення психологічної статі людини, але не визначає її цілком. Психологічна стать розвивається у процесі соціалізації. Незаперечним є той факт, що статеві відмінності мають, перш за все, тілесне втілення. Для прикладу, при народженні на 105 хлопчиків припадає 100 дівчаток. Немовлята чоловічої статі при народженні важчі та довші, вони також більш уразливі з боку всіх пренатальних проблем. Хлопчиків частіше травмують під час пологів через більший розмір їх тіла. У дорослих чоловіків об'єм м'язів становить більш ніж 40 % маси тіла, а у жінок – тільки 24 % [6].

Завжди, коли статеві розбіжності виявляються у дослідженнях, розгортається дискусія, чи зумовлені вони тиском генетичних програм, чи ці розбіжності визначаються соціально-культурним тиском. Для більшості статевих відмінностей соціальний контекст є принциповим, хоча останнім часом говорять, що статеві відмінності зумовлені також функціональною асиметрією мозку. У жінок півкулі головного мозку функціонально менш диференційовані, ніж у чоловіків [1].

Зупинемось більш детально на вікових особливостях статевої ідентифікації, оскільки формування вибіркового ставлення до осіб різних статей відбувається надзвичайно рано: через 6-8 місяців після народження. Першим актом самовизначення особистості, яка себе ще слабо усвідомлює, є зарахування суб'єктом себе до певної статі. Приблизно у 1,5 роки виникає первинна

статева самоідентифікація, знання власної статевої належності, хоча розуміння статевих відмінностей залишається обмеженим. Дворічні діти досить чітко обирають заняття, які відповідають певній статі. Вони віддають перевагу зображенням героїв своєї, а не протилежної статі на малюнках у книжках. Наближуючись до кризи 3 років, діти не лише сприймають і відрізняють певні ознаки тієї чи іншої статі. Вони яскраво переживають свою належність до хлопчиків або дівчаток і бурхливо ображаються, якщо дорослі "плутають" їх стать. У свідомості вже є деякі соціальні вимоги, очікування, пов'язані з статтю. Водночас архаїчна дитяча свідомість, як і свідомість міфологічна, припускає інверсію функцій: хлопчик, коли він вже буде дорослим, може перетворитися на жінку і стати мамою, народити собі діточок, а дівчинка, коли підросте, спокійно перетвориться на сильного, хороброго, спритного хлопця, який буде друзів захищати, а ворогів перемагати. Магічні перетворення у молодшому дошкільному віці припускаються за рахунок, наприклад, зміни зовнішнього вигляду, одягу протилежної статі. Навіть у 5-6 років багатьма дітьми константність статевої належності все ще не приймається. Залишається можливість перетворення на особу іншої статі, якщо й не завдяки простому переодягненню, то завдяки виконанню певної ролі, оволодінню особливими функціями статі протилежної (як це передбачається, наприклад, казковими ритуальними діями). Під час переживання кризи семи років незворотність статевої належності стає у свідомості дитини неминучою. Саме у цей час, коли відбувається остаточна статева ідентифікація, починається процес статевої диференціації у цінностях, настановах, способах діяльності, формах спілкування тощо.

Цікаво, що хлопчики починають надавати перевагу своїй статі раніше, ніж дівчатка, і виявляються більш послідовними у цьому. А серед дівчаток, навпаки, зустрічаються часто такі, які жалкують з приводу своєї статі протягом досить тривалого часу, вони не люблять ляльок, дівочих забав, намагаючись разом із хлопцями лазити по деревах, битися, перемагати, верховодити. Ідентифікація з протилежною статтю відбувається у дівчаток частіше, ніж у хлопчиків. До підліткового, а інколи і до юнацького віку це сприймається оточенням дівчинки відносно спокійно, не викликає соціального засудження, оскільки жвава, активна, самостійна дитина нібито росте більш життєво компетентною, більш успішною, ефективною. Хлопчиків, які віддають перевагу

дівчачим іграм, поведуться надто спокійно, мляво, доросле оточення сприймає радше негативно, ніж позитивно, а ровесники тієї ж статі нехтують ними, навіть переслідують, ображають.

На ранніх стадіях формування психологічної статі провідну роль відіграють процеси ідентифікації, переживання дитиною своєї тотожності з дорослим однієї з нею статі. Пізніше вирішального значення поступово набувають механізми статевої типізації, які залежать від формування навичок, засвоєння взірців поведінки, позитивних прикладів, заохочення та покарання. Ще пізніше домінуючу роль починають відігравати процеси категоризації, коли складається сприятливий клімат для засвоєння різнопланових статевоїх ролей, формування власних стійких статевоїх стереотипів. На процес підліткової ідентифікації активно впливає темп статевого дозрівання. Прискорена маскулінізація хлопчиків, що передбачає високий зріст, фізичну силу, витривалість, відповідає соціальним стереотипам і дорослих, і ровесників. Водночас прискорена фемінізація, яка у підлітковому віці супроводжується відчутною прибавкою ваги, зовсім не відповідає підлітковому стереотипові стрункості, тендітності, астенозованості. Тому підлітку чоловічої статі легше ідентифікуватися з ідеалом маскулінності, ніж підлітку жіночої статі з ідеалом фемініності. Вже у підлітковому віці помітним є поділ особистостей, що формуються на певні статево-рольові типи. У сучасній психології прийнято виділяти чотири основні статево-рольові типи:

- маскулінний тип – високий показник вираженості чоловічих рис і якостей (маскулінності) при мінімальній наявності жіночих (фемінних);
- фемінний тип – високий показник жіночих (фемінних) характеристик при мінімальній представленості чоловічих (маскулінних) рис і якостей;
- андрогінний тип – поєднання високих показників маскулінності і фемінності в одному індивіді;
- недиференційований тип – поєднання низьких показників маскулінності і фемінності.

Така класифікація статево-рольових типів запропонована Сандрою Бем [2], яка є альтернативою традиційній системі поділу, у якій виділено два типи – маскулінний і фемінний.

До типово чоловічих рис традиційно відносять такі, як незалежність, домінантність, агресивність, схильність до ризику, впевненість у собі, сміливість, наполегливість, рішучість, мужність і т. ін. Маскулінних індивідів відрізняє бі-

льша самоповага у цілому, а також більш висока самооцінка у галузі академічних досягнень й особистої зовнішності – фізичне „Я”. Вони обирають конфліктне, конфронтаційне, дуже дистанційоване спілкування [4].

До типово жіночих рис відносять такі, як поступливість, м'якість, чутливість, ніжність, спонтанність, відкритість, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання і т. ін. [6]. Люди з високим рівнем фемініності встановлюють гармонійні, поєднуючі, неконфліктні, дуже довірчі з високим ступенем близькості стосунки.

У свою чергу, андрогінність – це гармонійне поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині, незалежно від статі. Андрогінність стирає зумовлені соціокультурними очікуваннями відмінності “чоловічого” та “жіночого”. Андрогінність дає людині більше свободи дій, а тому підвищує адаптивні можливості. При цьому м'якість, поступливість у соціальних контактах і відсутність явно виражених домінантно-агресивних тенденцій у спілкуванні ніяк не пов'язані з зниженням упевненості у собі, а навпаки, проявляються на фоні збереження високої самоповаги, впевненості в собі і самоприйняття [4].

Від своєчасності і повноти процесу опанування статевої ролі через формування психологічних рис маскулінності і фемінності залежить у підлітків упевненість у собі, цільність переживань, визначеність установок й, у кінцевому рахунку, ефективність спілкування та взаємодій з оточуючими [7].

На становлення статево-рольової ідентифікації підлітка суттєвий вплив мають особистісні детермінанти: статева свідомість, самосвідомість, образ „Я” тощо. У зв'язку з цим розглядається статева „Я-концепція”, яка передбачає єдність і тотожність позитивних образів, що можуть бути неузгодженими між реальним та ідеальним „Я”, і стати причиною кризи розвитку особистості, ускладнюючи її статево самовизначення.

У підлітковому віці особливої значущості набуває процес спілкування з друзями, ровесниками з якими можна обговорити своє сексуальне життя. Часто це єдиний спосіб перевірки достовірності їх сексуальних уявлень та переживань.

Для практичного визначення статевої ідентифікації підлітків найчастіше використовується методика «Маскулінності та Фемінності» Сандри Бем, у якій оцінка характеристики відповідного або невідповідного стереотипу носить суб'єктивний характер, тобто визначається самим досліджуваним. Отримані результати дозволили ви-

значити найбільш поширений серед підлітків статево-рольовий тип, яким виявився андрогінний [2].

Проте варто зазначити, що дівчата і хлопці з тенденцією до фемінінності характеризуються обмеженим колом контактів, уникають брати на себе відповідальність за прийняття рішень, обережні при встановленні близьких інтимних відносин. У підлітків з тенденцією до маскуліності навпаки: велике коло контактів, середній рівень контролю, готовність брати на себе відповідальність, схильність встановлювати близькі взаємини.

При зіставленні ступеня сформованості статевої ідентичності з рівнем спілкування виявилося, що хлопчики і дівчата розрізняються за рівнем розвитку психологічних властивостей, які входять у загальнопоширені уявлення про маскуліність-фемінінність, а також за рівнем інструментальності й експресивності. Причому відповідність статево-рольовим стереотипам у хлопчиків набагато виявилася набагато важливішою для встановлення продуктивного спілкування і подальшого особистісного розвитку, ніж у дівчат. Дівчатам простіше будувати свою статево-рольову ідентичність, тому що м'якість, розмитість стереотипу «справжньої жінки» залишає їм більшу свободу. Більш того, оволодіння дівчатами інструментальними якостями розширює діапазон їх поведінки й позитивно впливає на здатність до адаптації у суспільстві, яке динамічно змінюється.

Результати експериментального дослідження дозволили виявити, що у групі дівчат показник андрогінності превалує над фемінінністю і маскуліністю, тобто вони не протиставляють мужність і жіночність, вважають себе більш пристосованими до життя у сучасному соціумі.

Підсумовуючи, хотілось би виділити низку основних завдань або напрямків статевого виховання, які необхідно реалізувати батькам, педагогам та психологам у роботі з підлітками:

1. Статево-рольове виховання першочергово спрямоване на формування психологічної мужності і жіночності та встановлення оптимальних комунікативних настанов для чоловіків і жінок.

2. Сексуальне виховання спрямоване на оптимізацію формування сексуально-еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості у контексті психосексуальної культури і моральних вимог.

3. Статеве виховання має здійснюватись у взаємозв'язку з усіма іншими напрямками навчально-виховної роботи.

4. Зміст, форми та методи статевого виховання повинні відповідати віковим особливостям (у тому числі й етапам статевого розвитку), а також рівню знань. Підліток має право отримувати вичерпні (на його рівні) морально спрямовані відповіді на всі запитання, які стосуються статевої ідентифікації.

5. Важливим завданням статевого виховання є підготовка до відповідального шлюбу, яка включає формування подружніх ролей і вироблення настанов взаємно відповідального партнерства.

6. Підготовка до відповідального батьківства, що припускає формування рольової поведінки матері та батька стосовно дітей і вироблення оптимальних репродуктивних настанов.

7. Формування здорового способу життя через роз'яснення залежності сексуальності, шлюбу і батьківства від таких шкідливих звичок, як паління, алкоголізм, наркоманія, венеричні інфекції.

Усі ці напрямки та завдання повинні ставати предметом спеціальних уроків, бесід, групової роботи, і є взаємозалежними та взаємообумовлюючими складовими цілісного процесу.

У нашій країні система статевого виховання проходить перші етапи переосмислення та створення. Потрібні серйозний культурологічний і соціолого-демографічний аналіз статевої соціалізації, поглиблення знань про шляхи статевого виховання, розробка його нових засобів і методів.

Список використаних джерел

1. Акімова Л. Психология сексуальности /Л. Акімова. — Одеса, 2005. — 197 с.
2. Психология и психоанализ сексуальности. Хрестоматия под ред. Д. Я. Райгородского. — Самара: БАХРАХ-М, 2002. — 687 с.
3. Имелинский К. Сексология и сексопатология. Пер. с польского / К. Имелинский — М.: Медицина, 1988.
4. Кочарян А. С. Личность и половая роль Симптом-комплекс маскулинности/феминности в норме и патологии / А. С. Кочарян. — Харьков, 1996.
5. Мастерс У., Основы сексологии. Пер. с англ. / Мастерс, У. Джонсон, Р. Колодни. — М.: Мир, 1998.
6. Каприо Ф. Многообразие сексуального поведения / Ф. Каприо. — М., 1995.
7. Каган В. Е. Семейные и полоролевые установки у подростков / В. Е. Каган Вопросы психологии. — 1987. — № 2.
8. Остен Дж. Любовь и дружба. /Дж. Остен- М.: Изд-во «Текст», 2004.

ПЫТЛЮК-СМЕРЕЧИНСКАЯ А. Д.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ У ПОДРОСТКОВ

В статье рассматривается проблема психологических особенностей формирования половой идентичности подростков. Сконцентрировано внимание на описании стадильности и возрастных характеристиках половой идентичности. Определена роль биологических и социальных факторов в этом процессе. Проанализированы основные задачи и направления полового воспитания, которые необходимо реализовать родителям, педагогам и психологам в работе с подростками. Описаны отдельные данные экспериментального исследования.

Ключевые слова: половая идентичность, половая культура, половая роль, половое воспитание, маскулинный тип, феминный тип, андрогинный тип, генетические программы.

PYTLYUK-SMERECHINSKAYA A. D.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION GENDER IDENTITY IN ADOLESCENTS

The article deals with the psychological characteristics of the formation sexual identity of teenagers. Concentrated on describing stadiality and age characteristics of sexual identity. Defined the role of biological and social factors in the process. Analyzed main problems and directions of sex education, which should be implemented to parents, teachers and psychologists to work with teenagers. We describe some results of experimental research.

Keywords: sexual identity, sexual culture, sexual role, sex education, masculine type, type of feminine, androgynous type, genetic programs.

Стаття надійшла до редколегії 16. 09. 2013 року.

УДК 159.9.316.6

ПРОДАН О. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИЯВЛЕННЯ ВПЛИВУ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження особливостей самоусвідомлення особистості, у результаті котрих виявлено домінуючу мету у житті особистості, визначено домінуюче уявлення про стиль життя особистості, а також виявлено глобальне, диференційоване самовідношення та рівень конкретних дій власного «Я» особистості, визначено міру вираженості соціально-психологічних установок особистості.

Ключові слова: особистість, стиль життя, самовідношення, соціально-психологічні установки.

Метою статті є встановлення особливостей функціонування як структурного компоненту самопізнання особистості, а також виявлення особливостей самоусвідомлення особистості студентів на другому зрізі дослідження.

Теоретико-методологічні аспекти проблеми особливостей самоусвідомлення особистості висвітлено у працях таких вітчизняних учених: К. О. Абульханова-Славська, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін та ін., а також зарубіжних учених: А. Адлер, Р. Бернс, У. Джемс, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.

У вивченні і розумінні «Я-образу» особистості вітчизняні психологи

(К. О. Абульханова-Славська, О. О. Бодальов, Л. С. Виготський, Ю. Б. Гіппенрейтер, І. С. Кон, В. С. Мерлін, А. А. Налчаджян, О. Б. Орлов, І. І. Чеснокова та ін.) акцентують увагу на різних підхо-

дах. Структура самосвідомості, таким чином, розуміється як єдність пізнання себе (як відображення своїх більш-менш постійних рис й уявлень про свою сутність і суспільну цінність), самооцінки (яка відображає рівень знання особистістю себе і ставлення до себе) і саморегуляції.

Виходячи з теоретичного аналізу, можна виділити невирішені раніше питання загальної проблеми, яким присвячується стаття, а саме: у сучасних наукових психологічних дослідженнях недостатня увага приділяється впливу самоусвідомлення особистості на формування ціннісних орієнтацій. Отже, дослідженню цієї важливої наукової проблеми і присвячена стаття.

Завдання дослідження:

1) виявити особливості впливу самоусвідомлення особистості на формування ціннісних орієнтацій;